

INGE ADRIANSEN

FORDANSKNINGEN AF KULTURLANDSKABET

Midtvejsrapport fra et registreringsprojekt

Over hele Danmark findes monumenter og mindesmærker, der afspejler den fælles historie og belyser politisk kultur på det nationale plan. Andre mindesmærker er af mere regional eller lokal art og fortæller om selvforvaltning og lokale foregangsmænd. Til sammen er der tale om en ideologisk tegnsætning i kulturlandskabet af et meget betydeligt omfang. Den omfattende mindesmærkerejsning er foregået i løbet af 1800- og 1900-tallet og kan anskues som billedlige udtryk for forestillingen af fællesskab og samhørighed på det nationale plan. Nationalismeforskeren Benedict Anderson lancerede i 1983 begrebet „forestillede fællesskaber“ i sin bog *Imagined Communities*, hvori han søger at påvise, hvorledes forestillinger om nationer bliver skabt, opretholdt og udbredt. Begrebet forestillet fællesskab kunne forlede til den misforståelse, at Anderson skulle benægte realiteten bag forestillingen om det nationale fællesskab, men dette er ikke tilfældet. Han påpeger blot den kendsgerning, at alle fællesskaber, der rækker ud over de par snese mennesker, man har nær forbindelse med – i familien, vennekredsen, på arbejdspladsen, i boligområdet og foreningslivet – nødvendigvis må være forestillede. Men selvom fællesskabsfølelsen med hele nationen er forestillet, behøver den ikke på den grund at være postuleret eller uautentisk. Også fællesskaber af denne art kan afspejle stærke oplevelser og varme følelser.

Ingen har endnu konkret kendskab til, hvor mange danske nationale mindesmærker og monumenter, der findes, eller hvilke dele af den fælles historie, de belyser. Men et overblik søges nu skabt med et landsdækkende registreringsprojekt, der foregår i et nært samarbejde mellem Det Kulturhistoriske Centralregister på Nationalmuseet og undertegnede, der har et forskningsrådsstipendium til en undersøgelse over danske nationale symboler, herunder også de nationale mindesmærker. Det fælles registreringsprojekt har vi kaldt „Monument, ideologi og landskab“, og det belyser rejsningen af mindesmærker og monumenter siden begyndelsen af 1800-tallet. På opfordring af redaktionen af *Tidsskriftet Antropologi* præsenteres her de første resultater af undersøgelsen, dels en foreløbig oversigt over begivenheder og emner, som mindesmærkerne fortæller om, dels en kort redegørelse for vor metode.

Danske mindesmærker – en foreløbig oversigt over kategorier og emner

1. Mindesmærker for krige

1. Krige i middelalderen
2. Grevens fejde 1534-36
3. De seks svenskekrige 1563-70, 1611-13, 1643-45, 1657-60, 1675-79 og 1700-21
4. Napoleonskrigene/Englandskrigene 1801-14
5. Treårskrigen 1848-50
6. Krigen i 1864
7. Den fransk-tyske krig 1870-71
8. Første Verdenskrig 1914-18
9. Anden Verdenskrig 1940-45
10. Dansk deltagelse i fredsbevarende missioner

2. Mindesmærker for oldtidsfund

1. Jægerstenalder
2. Bondestenalder
3. Bronzealder
4. Jernalder
5. Vikingetid
6. Stendysser anvendt som mindesmærker

3. Mindesmærker for kristendom og kirke

1. Kristendommens indførelse
2. Reformationen
3. Forsvundne kirker
4. Helligkilder
5. Pilgrimsfærd
6. Kirkelige bevægelser

4. Mindesmærker for retsvæsen og statsforvaltning

1. Tingsteder
2. Rettersteder
3. Militære forlægninger/garnisoner
4. Andet

5. Mindesmærker for selvforvaltning

1. Bystævnepladser
2. Kommunalreformen i 1970
3. Andet

6. Mindesmærker for landboreformer

1. Vornedskabets ophævelse
2. Stavnsbåndets løsen
3. Udskiftningen
4. Fæstegårdes overgang til arvefæste eller selveje
5. Hoveriets afløsen
6. Reformvenlige godsejere
7. Landboreformer i 1800-tallet

8. Landboreformer i 1900-tallet

7. Mindesmærker for forfatningen

1. De rådgivende stænderforsamlinger 1836-48
2. 1849-grundloven
3. 1866-grundloven
4. 1915-grundloven
5. 100-års-jubilæet i 1949 for Junigrundloven
6. 1953-grundloven
7. 150-års-jubilæet i 1999 for Junigrundloven

8. Mindesmærker for land, folk, sprog og identitet

1. Landet
2. Folket
3. Idræt
4. Rigsmålet og dets digtere
5. Dialekter og deres digtere
6. Hjemstavnsfølelse

9. Mindesmærker for Slesvig/Sønderjylland

1. Den nationale kamp 1864-1920
2. Besøg af slesvigere i kongeriget

10. Mindesmærker for Genforeningen

11. Mindesmærker for Norden/Skandinavisme

12. Mindesmærker vedrørende rigsfællesskabet

13. Andre historiske mindesmærker

1. Dannebrog's himmelfald i 1219
2. Niels Ebbesen og 1340
3. Helstaten
4. Valdemarernes tidsalder
5. Andet

14. Sagn og mytologi

1. Oldtidshistorie
2. Nordisk mytologi
3. Folkesagn

15. Mindesmærker for landvinding

1. Hedens opdyrkning generelt
2. Hedeopdyrkere
3. Skovrejsning og læplantning
4. Plantører
5. Afvanding
6. Digebyggeri og kystsikring

16. Natur og landskab

1. Fredninger

2. Fredningsfolk
3. Naturgenoprettelse
4. Nationale træer og planter
5. Istiden

17. Mindesmærker for ulykker

1. Stormfloder
2. Skibsforslis og strandinger
3. Andre ulykker

18. Mindesmærker for gamle skel og grænser

1. Grænsepæle fra 1864-grænsen
2. Herredssten
3. Andre skelsten

19. Mindesmærker for by og egn

1. Personifikationer
2. Mindesten i anledning af byjubilæer
3. Andet

20. Mindetavler på bygninger og anlæg

1. Huse
2. Parker og anlæg
3. Mindesmærker for forsvundne bygninger

21. Mindetavler for samfærdsel og tekniske fremskridt

1. Veje
2. Broer
3. Dæmninger
4. Havne
5. Jernbaner
6. Lufthavne
7. Elektricitet
8. Naturgas
9. Andet

22. Mindesmærker for erhvervsvirksomheder

1. Fabrikker
2. Handelsvirksomheder
3. Andet

23. Mindesmærker for tidens gang

1. Århundredskifte
2. Årtusindskifte

24. Mindesmærker for kongehuset

1. Sagnkonger
2. Vikingetidens og middelalderens konger og dronninger
3. Oldenborgerne til og med Christian 7.
4. Frederik 6.

5. Christian 8.
6. Frederik 7.
7. Christian 9.
8. Frederik 8.
9. Christian 10.
10. Frederik 9.
11. Margrethe 2.
12. Andre kongelige personer

25. Mindesmærker for personer

1. Forfattere
2. Malere og billedhuggere
3. Komponister, musikere, sangere
4. Nationale forkæmpere
5. Skolefolk
6. Præster og andre kirkelige
7. Missionærer
8. Andre åndspersonligheder
9. Læger og dyrlæger
10. Videnskabsmænd
11. Embedsmænd
12. Polarforskere og opdagelsesrejsende
13. Folk der har udøvet humanitær eller social indsats
14. Redningsmænd og andre civile helte
15. Politikere
16. Redaktører og journalister
17. Organisationsfolk
18. Igangsættere
19. Erhvervsfolk
20. Skovvæsenets folk
21. Folk fra andelsbevægelserne og de kooperative bevægelser
22. Arbejdere
23. Husmænd
24. Gårdejere
25. Godsejere og proprietærer
26. Kvindebevægelse
27. Litterære figurer
28. Andre
29. Krigshelte
30. Lokalhistorikere

26. Mindesmærker for udvandring/udvandrere

1. USA
2. Argentina
3. Andetsteds

27. Mindesmærker for indvandring/indvandrere

1. Religiøse mindretal
2. Hollændere
3. Kartoffeltyskere

4. Polakker
5. Tatere
6. Andre
7. Fuldbyrdet integration

28. Mindesmærker rejst for udlændinge

1. Folk der har gjort en særlig indsats 1940-45
2. Andre

29. Mindesmærker rejst af udlændinge

1. Wienerbørn
2. Andre

Hovedsigte og metode

Formålet med undersøgelsen er at belyse den nationale identitets forankring i kulturlandskabet ved at dokumentere, *hvor* og *hvordan* den rent materielt kommer til udtryk i form af nationale mindesmærker og mødesteder. Med andre ord – det er erindringspolitikens geografi, som vi her søger at afdække. Det er sket ved at skrive til de tekniske forvaltninger i alle danske kommuner og anmode dem om at besvare nogle medsendte spørgeskemaer. Det blev understreget, at vi ønskede at få registreret kommunens nationale mindesmærker. Dette begreb har vi defineret som mindesmærker, der fortæller om en begivenhed med tilknytning til den fælles historie – noget der rækker ud over det snævert lokale og vedrører en bredere del af befolkningen. Vi har ønsket oplysninger om mindesmærkets art (mindsten, skulptur, indskriftstavle, mindetræ eller andet) og at få at vide, hvad det er sat til minde over, hvornår det er rejst, på initiativ af hvem, hvorvidt der har foregået eller fortsat foregår ritualer på stedet (fx kransenedlæggelser), og om mindesmærket er omtalt i litteraturen. Desuden er det vigtigt at få helt målebordsfaste oplysninger om beliggenheden. Dette ønske har været årsagen til, at vi ikke har brugt kommunens lokalhistoriske arkiv eller det nærmeste museum som direkte samarbejdspartnere, for kun de færreste arkiver og få museer råder over teknisk udstyr til nøjagtig fastlæggelse af lokaliteten. Men vi har opfordret de tekniske forvaltninger til at udarbejde besvarelser i samarbejde med lokalarkiv eller -museum.

Det har været af stor betydning, at projektet er institutionelt forankret på Nationalmuseet. Selvstændige forskere eller mindre institutioner som min egen arbejdsplads, Museet på Sønderborg Slot, ville have store vanskeligheder med at få de tekniske forvaltninger ved alle landets kommuner til at gå i gang med den ofte tidrøvende udfyldning af spørgeskemaerne. Ikke mindst rubrikken med spørgsmålet om den helt præcise beliggenhed kan tage tid og kræver ofte besigtigelse af mindesmærket. En del kommuner har indsendt oplysninger om alt, hvad de havde af mindesmærker, rub og stub, og har således overladt udvælgelsen til os. Det har også været muligt at gøre, hvis blot oplysningerne har været fyldestgørende. I disse tilfælde har det undertiden været nødvendigt med besigtigelser på stedet og samtaler med lokale beboere om, hvordan mindesmærket bruges i dag. Dette har tangeret antropologisk feltarbejde, og der er ingen tvivl om, at feltarbejde ville have været den ideelle metode, men af økonomiske grunde har det været umuligt at bruge en til to uger på besigtigelse og registrering i hver eneste af landets 275 kommu-

ner, hvoraf de større købstadskommuner ville kræve betydelig mere tid. Heldigvis har vi i de fleste tilfælde kunnet klare os med de oplysninger, som de tekniske forvaltninger har fremskaffet ofte i nært samarbejde med de kyndige medarbejdere i lokalhistoriske institutioner. Her arbejder man ofte på græsrodsplan og kommer tæt på et lokalsamfunds vurderinger og aktuelle brug af mindemærkerne.

Alle tilbagesendte spørgeskemaer fra kommunerne er blevet gennemgået og inddelt i hovedkategorier og emnegrupper af én og samme person – undertegnede. Herved sikres, at klassifikationerne er udtryk for samme vurdering og grundsyn. Da klassifikationerne blev udviklet i forbindelse med registreringer, betyder det, at så godt som alle de nævnte kategorier og emner er dækket med mindesmærker, men antallet af mindesmærker i hver kategori kan variere meget. Alle besvarelser er efterfølgende blevet indtastet i MapInfo, et såkaldt GIS-program (Geografisk Informations System), og herefter overføres de til DKC's database. Den indsamlede information vil resultere i en landsdækkende registrant „De nationale mindesmærkers Danmarkskort“.

Foreløbige resultater

Oversigten over kategorier og emner, som er gengivet ovenfor, er baseret på besvarelser fra omkring 70% af kommunerne. Selvom en nærmere analyse må vente, til alle besvarelser er indkommet, klassificeret og indtastet, kan der alligevel trækkes en væsentlig konklusion frem: Den mest udbredte mindesmærketype i hele landet er *genforenings-mindesmærkerne*, og de fortæller om danskhed som en historisk og sproglig begrundet fællesskabs- og samhørighedsfølelse. Denne danskhedsfølelse omfatter hele den danske befolkning og det dansktalende mindretal syd for landegrænsen og kommer især til udtryk i indskrifterne på mindesmærkerne. Sønderjyllands genforening med Danmark efter 56 år under tysk styre har givet anledning til rejsningen af cirka 580 mindesmærker, hvoraf de 561 blev rejst i perioden 1920-1939. Baggrunden for genforeningen var, at det tyske nederlag i Første Verdenskrig førte til en beslutning om en nyordning af Tysklands grænser ud fra princippet om „folkenes selvstemmelsesret“. Derfor fik befolkningen i den nordlige og mellemste del af Slesvig i 1920 mulighed for at stemme om, hvorvidt de ønskede at forblive under tysk styre eller ville forenes med Danmark. I det nordlige Slesvig, 1. Afstemningszone (det område, der i dag kaldes Sønderjylland) stemte omkring 75% for at komme under dansk styre, og i den mellemste del, 2. Afstemningszone, stemte 80% for at forblive under tysk styre. I overensstemmelse med disse klare resultater blev der trukket en ny landegrænse mellem Danmark og Tyskland.

Glæden over genforeningen kom til udtryk i genforeningsmindesmærker, der blev rejst over hele landet fra Skagen til Bornholm i mellemkrigsårene. Langt den største del blev sat i værk på initiativ af lokalbefolkningen. Mindesmærkerne er forsynet med indskrifter, der afspejler, at begrebet danskhed ikke er entydigt, men kan have ret så varierende udtryk og rumme meget forskellige værditilskrivninger. Mange indskrifter udtrykker slet og ret stor og uforbeholden glæde: „Vi er danske/og vi vil vedblive at være danske“ eller „Vi valgte af vor Hjertes Trang Danmark“. Mange giver også genforeningen en religiøs begrundelse: „End er der en Gud foroven/der raader for Danmarks Sag“ eller „Til den Glæde man aldrig saa mage/saa end lever den Gamle af dage“. En del knytter det danske sammen med folkeretten: „Stenen staar og Slægter melde/ Magt

ej mer for Ret skal gælde“. En nation er ikke blot et bredt folkeligt fællesskab, men indeholder også grænsedragninger mellem dem, der hører til nationen, og dem, der er ikke gør det. Det kommer frem i indskrifterne på nogle af genforeningsmindesmærkerne. På Als og Sundeved, hvor de danske stemmetal ved folkeafstemningen var meget høje, er der adskil-lige genforeningssten med indskrifter, hvor den danske identitet antager en udskillende karakter: „Med 314 danske stemmer mod 7 tyske stemte vi os hjem“. På nogle, men forholdsvis få genforeningssten i det gamle land kan man endvidere møde en revanchistisk tone: „Nordslesvig frelstes fra Voldsherredømmets Gru, Sydslesvigs Danske kæmper endnu“.

Den anden meget stor kategori af mindesmærker fortæller om de fem besættelsesår og glæden over befrielsen. I 1945 og de første år derefter blev der rejst omkring 370 befrielsesmindesten over hele landet. I udformning og indskrifter svarer de til genforeningsmindesmærkerne og afspejler på samme vis lokale initiativer. I begge tilfælde er der mange præster og lærere blandt initiativtagerne. Befrielsesstenene findes næsten udelukkende i landkommunerne, hvorimod der kun er rejst befrielsessten i ti købstads-kommuner, selvom besættelsen generelt var mere mærkbar i byerne end på landet. I øvrigt er der betydelige regionale forskelle på forekomsten af disse mindesmærker, og en nærmere analyse vil blandt andet sigte på at finde årsagerne hertil.

De talmæssigt mest betydende og geografisk mest udbredte kategorier af mindesmærker fortæller således om striden mellem dansk og tysk og om glæden ved atter at være herre i eget hus. En tredje større gruppe mindesmærker fortæller om de forskellige grundlove og dermed om folkestyrets grundlag i egentligste forstand. Siden 1849 har Danmark haft fire grundlove, der blev vedtaget henholdsvis i 1849, 1866, 1915 og 1953. Med Frederik den Syvendes underskrift på *Danmarks Riges Grundlov af den 5. Juni 1849* blev der indført folkestyre. Trods navnet gjaldt grundloven kun i kongeriget, ikke i hele Det Danske Rige, da den var blevet udformet og vedtaget under den første slesvigske krig 1848-50. Glæden over grundloven var imidlertid stor, og der blev rejst talrige mindesmærker for den, især efter at den var blevet ændret i 1866, hvor valget til Landstinget blev indskrænket. Ofte blev grundloven mindet i form af et monument for Frederik den Syvende, der blev gengivet som „grundlovens giver“ med lovrullen i sin hånd. Han er i øvrigt den af alle danske regenter, over hvem der er rejst flest mindesmærker. Frederik den Syvendes indførelse af folkestyret var sammen med hans uomtvistelige danskhed og ligefremme optræden med til at give ham stor folkelig popularitet.

Ved Junigrundlovens 100-års-jubilæum i 1949 blev der rejst et mindre antal mindesten, mens der ved 150-års-jubilæet i 1999 blev plantet en „grundlovseg“ i alle landets kommuner. Disse mindetræer er ikke medtaget i databasen, da de findes i hver eneste kommune og endnu kun få steder har fået egentlig mindesmærkekarakter. Desuden er de blevet til på centralt initiativ, idet plantningen blev foreslået og finansieret af Folketingets Grundlovskomite. På Christiansborg Slotsplads uddelte Folketingets formand om morgenen den 5. juni 1999 et egetræ til tre unge idrætsfolk fra hver af landets kommuner. De rejste straks efter hjem med mindetræet, og under lokal bevågenhed blev det plantet samme dag i reglen på et sted i kommunen med en vis historisk dybde. Denne store mindesmærkerejsning står i en vis kontrast til den kendsgerning, at den stigende integration i EU har bevirket, at en række paragraffer i grundloven er blevet svækket. Derfor kan man overveje, hvorvidt det stort iscenesatte grundlovsjubilæum i 1999 indirekte havde forbindelse med grundlovens dalende betydning.

1866-grundloven er den eneste af de fire danske grundlove, der *ikke* er rejst et eneste mindesmærke over, selvom det er den af de fire danske grundlove, der indtil nu har haft gyldighed i længst tid. Det er dog ikke overraskende, hvis man ser på de indenrigspolitiske forhold under denne grundlov. Indskrænkningen af valgretten i 1866 førte til en langvarig forfatningskamp, der kulminerede i årene 1885-1894, hvor kongen, regeringen og Landstinget nærmest suspendede grundloven og regerede med såkaldte provisoriske love. Domstolene bakkede denne politik op ved at idømme hårde straffe for overtrædelser af ytringsfriheden. Først ved vedtagelsen af Junigrundloven af 1915 blev folkestyret atter folkeligt i den nutidige betydning af ordet.

Noget tyder på, at der i Danmark er forholdsvis flere mindesmærker end i de øvrige nordiske lande, men det er for tidligt at fremsætte forklaringer på dette forhold. Den mest udbredte mindesmærketype i Danmark er en stor, groft tilhugget marksten, der er blevet rejst på højkant og forsynet med en indskrift, ofte en verslinje eller et citat, indhugget med versaler. Mindesmærker af denne art findes overalt i landet. Flere store sten kan også sættes sammen, og en endnu større sten kan lægges over dem, så har man en nyskabt stendysse. Kunstige stendysser af denne art er blandt andet blevet rejst over begivenheder som Genforeningen i 1920 eller Befrielsen i 1945. De synes i særlig grad at være egnede som mindesmærker, da de kan tolkes som et billede på fortid og nutid som nært forbundne og afspejle forestillingen om en ubrudt historisk og national kontinuitet: „Danmark i tusind år, længere end saga når...“

Dette er kun en smagsprøve på det bidrag til billedet af dansk identitet, som rummes i det indsamlede materiale. Selve registreringen påregnes publiceret i efteråret 2001 i form af en elektronisk database, som Det Kulturhistoriske Centralregister på Nationalmuseet vil have ansvaret for, og alle frit vil kunne klikke sig ind på. Desuden vil der ske en udgivelse i bogform, forhåbentlig i 2003, med analyser og kortlægning af de danske nationale monumenter, mindesmærker og mødesteder.

Litteratur

Anderson, Benedict
1983 Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London:
Verso.

Sten fra Østerby Strand på Kegnæs slæbes til slotsparken i Sønderborg, maj 1930. Vi kæmped for vor Ret/og Retfærdigheden sejred/med Genforeningen 1920. Rejst i Taknemmelighed 1930. (Fotos: Museet på Sønderborg Slot)